

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/03/devenyi-anna-a-magyar-tortenelemtankonyvek-ideologiai-szemleleti-es-didaktikai-valtozasai-1945-es-1989-kozott-egy-ellenforradalmi-miniszterelnok-peldajan-02-01-06/>

Dévényi Anna

A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján¹

A tanulmány egy „ellenforradalmi” miniszterelnök, Gömbös Gyula 1945 utáni „pályafutását” kíséri végig a magyar tankönyvirodalomban, ezáltal megkísérli annak vázlatos bemutatását, a tartalmi, ideológiai és didaktikai változások nyomon követését. Röviden felvázolja az 1945 utáni magyar történetírás alakulását (elsősorban a Horthy-korszak megítélésére összpontosítva) és igyekszik kimutatni annak közvetlen és közvetett hatásait a tankönyvekben. A tudomány mellett feltárja a politika tankönyvformáló szerepét is, több ponton kimutatja, hogy a diktatúra hogyan használta fel saját hatalma és tettei legitimálására a történelmet, a történelemoktatást.

Minden tankönyv legalább két különböző korszakról szól. Az egyik, amelyikről a diákoknak mesél, a másik saját keletkezésének kora. Az előbbi a tanulóknak, ez utóbbi a kutatóknak érdekes. Történeti forrásként szemlélve a tankönyv rendkívül értékes adalékokkal szolgálhat születési körülményei, a korabeli társadalom, gondolkodásmód, értékrend, vagy épp a hatalom, a politikai szándékok feltérképezéséhez.²

Jelen tanulmány egy „ellenforradalmi” miniszterelnök, Gömbös Gyula³ 1945 utáni „pályafutását” kíséri végig a magyar tankönyvirodalomban, ezáltal megkísérli annak vázlatos bemutatását, a tartalmi, ideológiai és didaktikai változások nyomon követését.

A Horthy-korszakban a vizsgált kormányfő értelemszerűen csak viszonylag kevés tankönyvben jelenik meg. Ezek különálló vizsgálata az anyag elenyésző

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

terjedelme miatt nem is igen lehetséges. Érdemi eredményeket az 1945 után keletkezett tankönyvek kutatása adhat.⁴

A világháború után hihetetlen gyorsasággal jelentek meg az új történelemtankönyvek (külön az állami és a különböző egyházi iskolák számára, ahogy a háború előtt is), szerzőik között olyan neveket találunk, mint Kosáry Domokos és Mérei Gyula.⁵ Az új tankönyvek – mai szemmel nézve – többnyire pontos és reális képet festettek a Horthy-korszak egészéről. Gömbössel kapcsolatban megemlítsre került tengelyhatalmakhoz közelítő külpolitikája, melyet a bethleni külpolitika folytatásaként mutattak be.⁶ A tengelyhez való közeledést a revíziós kényszer számlájára írták, de személy szerint mégis Gömböst teszik felelőssé a kapcsolatok elmélyítéséért, és megjelenik a második világháborús tragédia előidézőjének (máig élő) képe is: *„Az ő kormányzása alatt lépett Magyarország arra a tragikus útra, amely a második világháborúban újabb bukásához vezetett”*⁷

Hangsúlyos elem a bemutatásban a parancsuralmi rendszer bevezetésének szándéka – mely a „vezető réteg” ellenállásán bukott meg – és a „hitlerista rendszer” csodálata (de nem másolása!). A hitbizományi reformot és a telepítési törvényt, mint „látszatzmeggoldást” értékelik. Különösen nagy terjedelemben tárgyalja őket a református egyházak tankönyve⁸ (mintegy másfél oldalon – nyilván a földkérdés aktualitása miatt), a katolikus viszont egyáltalán nem említi, ami mögött érintettségét (birtokainak elvesztését) feltételezhetjük.

Gömbös kapcsán tárgyalják a Szálasi-féle szélsőjobboldali mozgalom megszerveződését. A Kosáry–Mérei tankönyv azt az érzést kelti, hogy Gömbös felelős annak megerősödéséért, mivel nem tett ellene semmit,⁹ a Szent István Társulat könyve viszont már kifejezett támogatásról beszél.¹⁰ Ebben a könyvben említik először a honvédség tisztikarának „megtisztítását”, és az ellenzék erőszakos elnémítását is.

A rövid, demokratikus kibontakozás az oktatás terén (is) hamar megszakadt, hiszen a kommunista erők szempontjából kulcsfontosságú volt a társadalom ideológiai átnevelése, ily módon a rendszer támogatottságának, s egyben legitimációjának biztosítása. Különösen húsbavágóvá a kérdés az 1947-es választások (MKP-s) kudarca után vált.¹¹ Hamarosan éles kritika fogalmazódott meg

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium vezetése (ekkor már Ortutay Gyula) részéről az újonnan kiadott (nem csak a történelem) tankönyvekkel kapcsolatban. Főleg a klerikális szemléletet, a sovinizmust, a nacionalizmust és a munkásság nem kellő arányú megjelenítését kifogásolták.¹² 1948—1950 között lezajlott az iskolák államosítása, a tankönyvkiadás állami monopóliummá vált (1949-ben megalakult a Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat – a későbbiekben Tankönyvkiadó Vállalat).¹³ Ezzel megszűnt a tankönyvkiadás terén az addigi pluralizmus.

1950. március 29-én az MDP Központi Vezetősége párthatározatot adott ki a közoktatás kérdéseivel kapcsolatban,¹⁴ melynek nyomán már ugyanebben az évben megszületett az új középiskolai tanterv,¹⁵ sőt számos új tankönyv is napvilágot látott. Az 1950-es tantervet a szakirodalom történettudományi és szakdidaktikai szempontból egyaránt a magyar történelemoktatás mélypontjaként értékeli.¹⁶

Ahogy a történelemtudományra, úgy a történelemtanításra is Révai József írásai, Mód Aladár, Andics Erzsébet és Molnár Erik vulgármarxista történetírása nyomta rá bélyegét.¹⁷ Ezek alapján jelentek meg a történelemtankönyvekben is különböző, a kommunista hatalom legitimitását és a koncepciók perék „jogosságát” igazoló, illetve a Szovjetunió iránti szimpátiát felkeltő toposzok a történetírásban és a tankönyvekben (pl. egyházellenesség, az árulók és a reakciók felmutatása minden korban, osztályharc stb.)¹⁸

A Mohács utáni történelem interpretációját Mód Aladár, először 1943-ban megjelent, „400 év küzdelmei az önálló Magyarországért” című munkája határozta meg.¹⁹ Ebben az 1932–1939 közötti időszakot tárgyaló fejezet címe: *„Magyarország a Hitler-fasizmus járszalagján. A Kommunista Párt harca a reakció hazaáruló politikája ellen, a Magyar Népfront megteremtéséért.”* Az 1948–1989 között megjelent tankönyvek a fejezetek tagolásában szintén ezt a struktúrát követik. A 30-as éveket tárgyaló fejezetcímekben többnyire a fasizálódás a kulcsszó. Az eseményeket két alfejezetben mutatják be, egymással párhuzamosan: egyikben a „reakciós erők” tevékenysége (tehát a tulajdonképpeni politikatörténeti-köztörténeti események), másikban a „haladó erők”, tehát az illegális kommunista párt (később, a 60-as évektől a párt helyett már inkább a baloldali mozgalom, illetve a szociáldemokrácia) harca jelenik meg.

Mód Aladár összefoglalójában Gömbössel kapcsolatban a politikai demagógiát, az egypártrendszer kiépítésének, a legális munkásszervezetek felszámolásának, a

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

nyílt diktatúra, illetve a fasizmus bevezetésének szándékát emeli ki (anélkül, hogy részleteznék ezeket). Ehhez a miniszterelnök a tömegek támogatását a földreform és a bérrendezés ígéréssel kívánta biztosítani (szintén nincs részletezve). Mindezek mögött Mód Aladár a bank- és ipari tőke súlyának növekedését véli felfedezni, mely félt a válság alulról szerveződő megoldásától (a demokratizálódástól), ezért a krízis leküzdését *„saját uralmának korlátlan tételével, az egypártrendszer bevezetésével és a demokratikus kibontakozás legfontosabb tényezőjének: az ipari munkásság még szabad szakszervezeteinek felszámolásával akarta összekötni.”*²⁰ Hogy leplezze diktatórikus terveit „osztálytartalmát,” a nagytőke Gömbös által az értelmiséget is be kívánta vonni a megvalósításba, (azaz politikai eszközként akarta őket használni). A fasiszta válságkezelés Magyarországon azért nem lett sikeres Mód szerint, mert – eltérően Németországtól – itt nem volt elég pusztán az ipar átállítása a haditermelésre, hanem (az ország gazdasági szerkezetéből fakadóan) a mezőgazdaság problémáit kellett volna leküzdni, amihez elengedhetetlen lett volna a földreform megvalósítása. Ezt a finánc-tőke és a nagybirtok érdekeinek összefonódása, valamint a parasztság demokratizálódásától való félelem megakadályozta. A válság kezelésére a nagytőke érdekeit képviselő Gömbös más utat talált: a német gazdasági egyezmények (melyekről nem derül ki, hogy valójában pótegyezményekről van szó) a nagybirtok érdekeit szolgálták, a nagybirtok terményeinek biztosított piacot, ahogy a boletta-rendszer is csak nekik kedvezett. A gazdasági egyezmény értékelése így hangzik: *„Ezzel Gömbös elsőnek lépett a német fasizmussal való szövetség útjára, arra az útra, amely az ország gazdasági és politikai önállóságának megalapozása helyett feltartóztatlanul és végzetes szükségszerűséggel vezetett a demokratikus szabadságjogok maradványainak egyre messzebbmenő felszámolásához s az ország önállóságának és függetlenségének teljes feladásához.”*²¹

A továbbiakban Mód megmagyarázza, miért fordult el mégis Gömböstől a nagytőke: a német befolyást csakhamar túlzónak találták, ahogy a nyílt diktatúra sem lehetett érdekeiknek megfelelő. Megjegyzi továbbá, hogy a kormányfőnek tömegtámogatást sem sikerült kiépítenie, a reformprogramban (a Nemzeti Munkatervet egyáltalán nem nevezi meg) előbb-utóbb csalódott az egész társadalom. Az ellenállás dicsősége egyrészt az *„uralkodó osztályok konzervatív*

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

köreinek” jut, másrészt a kommunisták által vezetett munkásosztálynak, mely sztrájkokkal gyengítette Gömbös hatalmát.²²

Gömbös kormányzásának e döntően gazdaságtörténeti megközelítésű bemutatásán túl²³ Rákosi második perével kapcsolatban esik még szó a miniszterelnökről. Rákosit úgy mutatja itt be, mint Gömbös legnagyobb ellenfelét, akit azért állított bíróság elé, hogy kedvezzen az olasz és német fasisztáknak.²⁴ Rákosi azonban erkölcsi győzelmet arat felette azzal, hogy védőbeszédében leleplezi a reakciós, fasiszta, hazaáruló ellenforradalmi rendszert. Rákosi a Mód által hosszan idézett, a tárgyaláson az „utolsó szó jogán” elmondott beszédében Gömböst Bethlennel, Horthyval, Andrássyval és Pallavicinivel együtt mutatja be, mint olyan ellenforradalmi vezetőket, akik 1919-ben *„hazaáruló módon szövetkeztek az amerikai, angol és francia imperialisták által támogatott cseh és román burzsoáziával.”*²⁵ A Rákosi-per ilyenforma bemutatása a munkásmozgalom dicsőséges epizódjával, a lipcsei Dimitrov-perrel von párhuzamot. A Reichstag felgyújtása kapcsán megvádolt kommunista vezető 1933. szeptember 23-i beszédében leleplezte a náci provokációt és nevetségessé tette a kirakatpert.

Mód Aladár ábrázolásának fő elemei, hangsúlyai és szemlélete sokáig visszaköszönnek a tankönyvekben. Az 50-es években²⁶ ezek Gömbös uralomra jutását egyrészt a válsághoz, másrészt – érdekes módon – az időben egyébként később bekövetkező németországi náci fordulathoz kötik,²⁷ logikai párhuzamot vonva a két esemény közé: ahogy a német, úgy a *„magyar uralkodó osztályok sem voltak képesek többé az ellenforradalmi rendszer addigi módszereivel kormányozni. Ezért a szélsőséges sovinizta agitáció fokozásával, a dolgozó tömegek életszínvonalának további leszorításával, agresszív külpolitikával próbálták meg uralmukat megerősíteni. Az uralkodó osztályok e programjukat Gömbös Gyulára bízták.”*²⁸ A két országban tehát azért volt szükség a diktatúra bevezetésére, mert az uralkodó osztályok már nem tudták más eszközökkel hatalmukat fenntartani.²⁹ 1952-től új elemként jelenik meg a brit és amerikai monopoltóke felelősségének kiemelése a nácik hatalomra jutásában. Az „imperialista” nyugati (elsősorban amerikai és angol) „monopoltőkével” (vagy azok „bérenceivel”) való összejátszás vagy kémkedés több nagy koncepció per alapja volt, pl. Rajk-per, MAORT-per, Mindszenty-per vagy a szociáldemokraták elleni perek 1950-ben stb. A Rajk-per kapcsán generált „áruló”-

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

üldözési, éberségi hisztéria az igazságtalanságok megkérdőjelezhetetlenné tételét és legitimálását, egyben a terror kiterjesztését szolgálta.³⁰ A hidegháborús konfliktus visszavetítése az is, hogy a tankönyvekben a náciknak nyújtott angol-amerikai segítséget egyértelműen azzal magyarázzák, hogy a fasisztákkal együttműködve már ekkor egy Szovjetunió elleni háborúra készültek. Ez a magyarázata Gömbös hadseregfejlesztésre irányuló intézkedéseinek is. A tankönyvi interpretáció azt sugallja, hogy a válság éveiben a tömegmegmozdulások féken tartása, illetve a belső rendfenntartás érdekében megerősített karhatalom, sőt a leventemozgalom is a Szovjetunió elleni harcra való felkészülést szolgálta.³¹

A fasiszta hatalmakkal (Német- és Olaszországgal) való együttműködés célja nemcsak a Szovjetunió elleni közös háború volt, hanem a munkásmozgalom elleni küzdelem is, hisz Németország példát mutatott a tekintetben, hogy kell hatékonyan üldözni a kommunistákat. Csak mindezek után jelenik meg – ha egyáltalán megjelenik – a revízió kérdése úgy, mint imperialista hódító törekvés.³² Gömbös (és általában a Horthy-korszak) külpolitikájával kapcsolatban a revízió szerepének ilyen mérvű alulértékelése és átértelmezése abból fakad, hogy Trianon (gyakorlatilag a rendszerváltásig) tabu téma volt egyszerűen azért, mert a szomszédos, „baráti szocialista” országok közötti jó viszonyt (vagy legalább a látszatát) fent kellett tartani. (Ebből fakadóan a határon túli magyarság sorsa sem jelenik meg a történelem tankönyvekben egészen a 70-es évek végéig.)

Gömbös munkásmozgalom elleni intézkedései több téma kapcsán is megjelennek az 50-es évek tankönyveiben, ezáltal a kérdés különösen hangsúlyossá válik. A tankönyvek tanúsága szerint Gömbös kormányra kerülésekor „a *Kommunista Párt felismerte a dolgozó magyar népet fenyegető veszélyt*” és hatalmas sztrájkmozgalmat indított el.³³ Pár alfejezettel arrébb, a gazdasági válság tárgyalása kapcsán ugyanezek a tüntetések más színben – mint a válság elleni megmozdulások – jelennek meg, melyek során a „*Kommunisták Magyarországi Pártja minden erejével küzdött az ellen, hogy a nagytőkés-nagybirtokos osztályok a gazdasági válság terheit a dolgozó nép vállaira rakják.*”³⁴ Ezekon kívül említik (tulajdonképpen reálisan) a szakszervezetek felosztatására és a munkások Nemzeti Munkáskamarába kényszerítésére tett kísérletet,³⁵ illetve hangsúlyozzák még a munkásmozgalom (pontosabban az azt vezető illegális Kommunista Párt) érdemeit Gömbös megbuktatásában.³⁶ Ezzel kapcsolatban többnyire elismerik, hogy a

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

konzervatív uralkodó köröknek is volt benne némi szerepe. 1935-ben valóban kimagaslóan sok sztrájk (50 alkalommal, összesen csaknem 17 ezer munkás részvételével) valósult meg. Mindez hatékonyan támasztotta alá az OMGE, a GyOSz és a TÉBE, a Bethlen-csoport, sőt a kormánypárton belüli ellenzék (pl. maga a belügyminiszter, Kozma Miklós) ellenállását.³⁷

Gömbös neve rendre felbukkan továbbá (a Mód Aladár-féle interpretációhoz hasonlóan) „*a munkásmozgalom harca a fasizmus ellen*” (vagy ehhez hasonló) című fejezetekben, mint a (Bethlen után) Rákosit másodízben bíróság elé állító miniszterelnök neve. Ezekben a hosszú, többnyire 4-5 oldalas leckékben részletesen bemutatásra kerül a munkásmozgalom hazai története, a legnagyobb hangsúly azonban a második Rákosi-perre (1935) helyeződik. A tankönyvek nem kis pátosszal részletezik azt a küzdelmet, amit a Szovjetunió irányításával a világ munkásai, (még a kapitalista országokban is) folytattak Rákosi kiszabadításáért.³⁸

A munkásmozgalmi vonal megfigyelésénél érdemes megjegyezni, hogy az 50-es évek tankönyvein végighúzódik a szociáldemokrácia mélységes elítélése, sőt lejáratása. A szociáldemokraták minden esetben mint árulók jelennek meg: „*A fasizmus elleni harc magyarországi frontszakaszán a munkásegység, az antifasiszta egységfront megteremtése elé az áruló szociáldemokrata vezetők számos akadályt gördítettek. (...) Az áruló szociáldemokrata vezetők a magyar kormányoknak a német és az olasz fasizmussal együttműködő politikáját alátámasztották, kivették részüket a Szovjetunió elleni rágalomhadjárattól is.*”³⁹ Az éles elítélés magyarázata megintcsak a szalámipolitika és a koncepciók perek legitimációjának kényszerében és a Szociáldemokrata Párt szétverésének, valamint a vezetői ellen indított hadjárat jogosságát alátámasztani hivatott propagandában keresendő. Szintén ebből fakad, hogy a korszak tankönyveiben nem csak az ellenforradalmárokat és a reakciósokat, de a nem eléggé forradalmi, haladó erőket is rendre árulóként kellett feltüntetni.⁴⁰

Gömbös tevékenységét az 50-es évek tankönyvei aszerint értékelik, hogy az milyen hatással volt az egyes társadalmi osztályok helyzetére. Mint láttuk, leghangsúlyosabb a munkásság (pontosabban a munkásmozgalom), de nagy teret kap a parasztság is. Mindkettőt érinti a (többnyire csak pár szóban emlegetett) szociális demagógia, az ígéret a munkahelyteremtésre, a közterhek csökkentésére, ezekkel kapcsolatban olykor, de nem minden esetben megemlítik a Nemzeti Munkatervet, és természetesen mindig kiemelik, hogy ezek pusztán ígéret

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

maradtak. Az 1956 előtt kiadott tankönyvek részletesen foglalkoznak a meglehetősen fonák módon, de végül is megvalósult hitbizományi törvénnyel, a telepítési törvénnyel és a gazdavédelmi rendeletekkel. Mindegyiket egyértelműen látszatszerű megoldásnak értékelik, és úgy mutatják be, mint egyedül a burzsoá nagybirtoknak, vagy legfeljebb a kulákságnak kedvező, annak érdekeit kiszolgáló intézkedéseket (akárcsak Mód Aladár).⁴¹ Így pl. a telepítési törvénnyel „*földhöz csak a zsíros parasztok juthattak.*”⁴² A gazdavédelmi rendelkezések értékelése pedig így hangzik: „*Itt lényegében arról volt szó, hogy az állam milliókat fizetett ki a bankoknak olyan paraszti tartozásokért, melyekhez a bankok soha nem is juthattak volna. Ugyanakkor az állam olyan súlyos terheket rótt azokra, akik banktartozásuk rendezésére az állami segítséget igénybe vették, hogy előbb-utóbb teljesen tönkrementek. A kisbirtokosok 90%-a nem vette igénybe a »gazdavédelmi törvényt«, melyet bankvédelmi törvénynek neveztek.*”⁴³ A gazdavédelmi rendelkezések valójában átmenetileg enyhítettek a parasztság terhein és sok birtokot mentettek meg az elárverezéstől. A szintén rendkívül negatív színben feltüntetett boletta-rendszer, illetve a német-magyar gazdasági pótegyezmény előnyeit viszont valóban csak a nagybirtok tudta kihasználni, mivel a parasztság nemigen volt képes exportra termelni.⁴⁴ Ennek ellenére túlzás azt állítani (Mód Aladár felfogásával megegyező módon), hogy mindössze annyi történt, hogy „*Magyarország – hátrányos feltételekkel – kötelezettséget vállalt értékes mezőgazdasági nyersanyagok szállítására.*”⁴⁵

A gazdasági pótegyezmények értékelése kapcsán egyértelműen a németeknek való elköteleződés jelenik meg, és ezzel összefüggésben kerül megemlítésre a Berlin-Róma tengely, melynek létrejöttéért Gömbös sokat fáradozott.⁴⁶ Külpolitikáját tömören így jellemzik: „*fokozatosan eladták az ország függetlenségét és szabadságát.*”⁴⁷

Kormányzatának általános bemutatásakor kivétel nélkül a náci rezsim utánzását, a diktatúra építését és az egypártrendszer kiépítését emelik ki: „*Gömbös, német mintára, totális fasiszta diktatúra megteremtését, leplezetlen egypártrendszer megvalósítását tűzte ki célul.*”⁴⁸ Ez a megközelítés a marxista történetírásban általánosan elfogadottá vált, de az újabb történeti kutatások során már nemcsak Hitler és a nácizmus, de Mussolini és a fasiszmus utánzása (de nem csodálata és nagyra becsülése!) tekintetében is megdőlt.⁴⁹

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

1956 nem múlt el nyom nélkül a történetírásban és a történelemtankönyvekben sem. A történész szakma körében a forradalom hatására vita bontakozott ki (önmagában jelentős előrelépésként kell értékelnünk azt, hogy kibontakozhatott érdemi *vita*) 1960–61-től, melyet Molnár Erik kezdeményezett. A kérdés középpontjában a Mód Aladár és Andics Erzsébet-féle történelemkoncepció kritikája állt, mely az osztályharcot a (Habsburg ellenes) nemzeti függetlenségi harcokkal mosta egybe (többek között éppen azért, hogy a Horthy-korban a bolsevik ideológiához tapasztott nemzetellenesség-nemzetietlenség vádját ellensúlyozza). Ennek nem várt következményeként értékeli Molnár Erik a magyar társadalomban a nemzeti érzés túlsúlyba kerülését az internacionalizmussal szemben, ami az '56-os, szovjetellenes és internacionalizmusellenes (ellen)forradalomhoz vezetett. Az ún. Molnár Erik- vagy nemzet-vita hosszan (több mint egy évtizeden át) elhúzódott és a nemzeti gondolat, a nemzet-fogalom újraértelmezését, alapos tudományos vizsgálatát és reálisabb (osztályszempontoktól mentes) megítélését eredményezte, és egy sor történelmi probléma újragondolását és átértékelését hozta magával. Többek között a Horthy-rendszerét is, melyet a leegyszerűsítő fasiszta jelző helyett immár konzervatív-autoriter rendszerként határoztak meg.⁵⁰

1956 után a tankönyvekben a politikatörténeti megközelítés mellett egyre nagyobb szerepet kapott a gazdaság- (termelőeszközök változása) és társadalomtörténet (osztályharc), és halványult a forradalmak, valamint a nemzeti függetlenség hangsúlyozása (a tankönyvek terén tehát Mód Aladár történelemmagyarázata háttérbe szorult.)

Mindeközben a kádári hatalom lemondott a marxista történetírás egyeduralmának fenntartásáról és a tudomány relatív szabadságot kapott, még a nyugat-európai történetírói trendek megjelenésére is lehetőség nyílt.⁵¹ A történelemtankönyvekből mindezek hatására idővel eltűnt a korábban jellemző durva vulgármarxista szemlélet, de az aktuálpolitikai elvárásoknak – igaz, jóval finomabb eszközök felhasználásával – továbbra is meg kellett felelniük.⁵² A Kádár-korszakban fokozatosan fellazuló hatalmi szigor, a közélet (és az oktatás) depolitizálásának hatásai csak lassan, óvatosan jelentek meg a tankönyvekben. Ennek egyik lehetséges magyarázatát Szőke András abban látja, hogy bár az '56 előtti politika, ideológia és közoktatás bírálata megvalósult, nemigen kristályosodtak ki helyükbe új irányelvek. „A biztos tájékozódási pontok híján utólag bármikor fellobbantható,

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

*bizonytalan kimenetelű ideológiai viták csapdáit elkerülendő, a szerzők számára gyakran tanácsosabbnak, biztonságosabbnak tűnt a régi klisékhez való igazodás. Az egész munka kárba vesztetett, ha valamelyik magát illetékesnek tartó párt- vagy szakmai fórum a kéziratot túl liberálisnak vagy túl szektásnak minősítette.*⁵³

Gömbös példájához visszatérve, az 1958-ban megjelent, szintén Incze Miklós által jegyzett új történelemtankönyvben (helyesebben szólva: ideiglenes jegyzetben)⁵⁴ már észlelhetünk óvatos elmozdulást, ami a desztalinizáció, a rehabilitálás hatásait is tükrözi. Megváltozik például a szociáldemokrácia megítélése, az új interpretációban már nem akadályozza a kommunisták munkáját, csak ellenzi a sztrájkokat, nem működik együtt a fasisztákkal, csak szolidáris velük. Akár a Rákosi-korszakra jellemző erőszakos iparosítás, illetve hadseregfejlesztés elítélésének finom visszhangjaként is értelmezhetjük Gömbössel kapcsolatban annak felrovását, hogy a válság idején, súlyos gazdasági helyzetben számottevő összegeket fordított a fegyveres erők fejlesztésére. Gömbös bemutatása már nem a fehérterror, a náci minta és a totális diktatúra felemlegetésével kezdődik, hanem a miniszterelnök helyzetéről ad képet – társadalmi hovatartozása felől közelítve meg a kérdést – a marxista szakzsargonról eltekintve lényegében egész reálisan: *„Gömbös tipikus képviselője volt a szélsőségesen reakciós dzsentrí-katonatiszti, államhivatalnoki rétegeknek, és bár a nagytőkések és nagybirtokosok érdekében kormányzott, közvetlenül nem volt sem a fináncsőke, sem a nagytőke embere.*⁵⁵ A munkásosztály üldözése, az egypártrendszer kiépítésének szándéka, a demagóg ígéretek és a fasizálódás bemutatása mellett új elemek is megjelennek. Kirajzolódik a Bethlen-Gömbös ellentét, az őrségváltás fogalma, az 1935-ös választásokról nem csak azt tudjuk meg, hogy *„a magyar választások történetében is példa nélküli terrort mentek végbe,*⁵⁶ hanem azt is, hogy azért került rájuk sor, mert a parlamentet Horthy idő előtt feloszlatta – bár a szövegből úgy tűnik, mintha erre a Bethlen-csoport kormánypártból való kilépése miatt lett volna szükség (valójában a kormánypárt emiatt még nem veszítette el parlamenti többségét, az új választásokhoz Gömbös ragaszkodott, hogy a Nemzeti Egység Pártja parlamenti frakciójába Bethlené helyett a saját embereit ültesse). Incze újabb könyvéből eltűnik az agrárpolitikai intézkedések hosszas (a korábbiakban kb. 1-1,5 oldal terjedelmű), osztályharcos szemléletű ostromozása is, a tankönyv épphogy csak utal a

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

gazdavédelemi rendelkezésekre és a telepítési törvényekre, mint jelentéktelen próbálkozásokra. A legszembetűnőbb persze a Sztálin idézetek eltűnése és a Rákosi-per kapcsán a pártvezető (eddig akár 3-4 oldalas) dicsőítésének 7-8 soros, tényszerű közléssé zsugorodása.⁵⁷

A 60-as évek elejétől Rákosi teljesen eltűnik a tankönyvekből. Megváltozik a hatalomrajutás 50-es évekből megszokott magyarázata is: az uralkodó osztály a gazdasági válság folytán megerősödő munkásmozgalom aktivitása miatt retteg egy újabb forradalom kitörésétől, és ezért érzi szükségét egy agresszív és fasizálódó kormány kinevezésének.⁵⁸ A munkásmozgalom szerepe továbbra is túlhangsúlyozott, de már közelít a realitásokhoz. Változást jelent még, hogy eltűnik a német-magyar gazdasági egyezmény szélsőségesen negatív megítélése, a vizsgált tankönyv ezt reálisan, a Németországhoz fűződő viszony elmélyüléseként értékeli.⁵⁹ A német és olasz orientálódást már nem egyértelmű utánzasként mutatja be, és hangsúlyosabban jelenik meg a revízió is. Éles kritika megfogalmazásával utal Gömbös nagyszabású propagandamunkájára: „*Irredenta, nacionalista, sovinszta propaganda terjesztésével igyekezett a tömegek fasiszta fertőzését elmélyíteni.*”⁶⁰

A tíz évvel később, 1973-ban megjelent tankönyv⁶¹ már hasonlít a rendszerváltás utáni könyvekre. A lecke (Gömbös kísérlete a nyílt fasiszta diktatúra bevezetésére címmel) Gömbös politikai pályafutásának bemutatásával kezdődik. Kinevezése kapcsán már nem jelenik meg a diktatúraépítés/fasizálódás fogalma (de a későbbiekben igen), az ország válságból való kivezetése fogalmazódik meg célként, illetve (továbbra is) a baloldali forradalom megakadályozása. Gömbös társadalmi bázisát az eddigieknél árnyaltabban mutatja be, utal arra is, hogy a nagytőke kezdetben bizalmatlan volt vele szemben.⁶² (Itt nyilvánvalóan Gömbös antiszemitizmusáról van szó, ez azonban nem kerül kimondásra. A tankönyvek a zsidókérdéssel Gömbös kapcsán gyakorlatilag nem foglalkoztak sem eddig, sem később és ma sem). A tankönyv pontos, tömör képet ad az érdekképviselői rendszer lényegéről, szándékáról, az egypártrendszer tervéről. A fejezet végén összefoglalást is találunk, melyben a korábbinál árnyaltabb kép jelenik meg az egész Horthy-korszakról és jó érzékkel emeli ki a gömbösi politika lényeges elemeit is: „*A magyar ellenforradalmi rendszer sajátos fasizmus volt, melyben a fasizmus terrorista elemei a konzervatív-reakciós, esetleg »liberális« politikai módszerekkel keveredtek. Az államapparátusban azonban – különösen Gömbös miniszterelnöksége óta – fontos*

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

*szerepet kaptak azok az erők, amelyek – alkalmas pillanatban – készek voltak a totális fasiszta diktatúrát kiszolgálni. A nyílt fasiszta diktatúra megalakítását (a szociális demagógia felhasználásával) legelőször Gömbös, majd Imrédy kísérelte meg, egyelőre sikertelenül.*⁶³

A módszertani fejlődést nemcsak az összefoglalás megjelenése mutatja (amit egyébként már a 60-as évek tankönyveiben is megtalálunk). A kötet nagyszámú képet, ábrát, térképet, diagramot tartalmaz, megjelennek benne – jól elkülöníthetően – a források, sőt forráselemző leckék is. Gömbössel kapcsolatban (a vizsgált tankönyvek közül) ebben találkozunk először képi illusztrációval, méghozzá egy karikatúrával.⁶⁴ (Itt kell megjegyeznünk, hogy míg eddig a tankönyveket többnyire történészek jegyezték – a 60-as évektől gyakorló pedagógusok, tanári munkaközösségek bevonásával – ezután jellemzően szakvezető tanárok lesznek a tankönyvszerzők, s lassan megkezdődik a módszertani szempontok előtérbe kerülése. Ez a tendencia napjainkban is érvényes.)

1983-ban Jóvérné Szirtes Ágota tankönyve⁶⁵ már kéthasábos tördelésben jelenik meg (A/4-es formátumban a mindeddig jellemző B/5 helyett), két szintet használ, jól tagolt, modern taneszköz. A didaktikai apparátus kérdésekkel és feladatokkal bővül.

Gömbös bemutatását ő is korábbi pályafutása összefoglalásával kezdi, de hatalomra kerülésének okai között már egyáltalán nem szerepel az uralkodó osztály hatalmának megingása, a munkásságtól, illetve a forradalomtól való félelem. A *„kormányba a világgazdasági válság politikai hullámverése emelte.*⁶⁶ A válságból azonban diktatórikus, fasiszta eszközökkel akarta kivezetni az országot. A nagybirtok-nagytóke és Gömbös viszonya még mindig fontos kérdés, de további árnyalást nyer: *„igyekeztek elérni, hogy Gömbös csak addig menjen el a kormányzati rendszer átalakításában, amennyi óhatatlanul szükséges a válság leküzdéséhez, s hogy ez az »őrségváltás«, az új módszerek és új emberek bevezetése ne sértse hagyományos pozícióikat és érdekeiket.*⁶⁷

A Nemzeti Munkatervet *„felfokozott szociális demagógiaként”* jellemzi, ahogy tették eddig is a tankönyvek, de már nemcsak a szociális ígéretek gyűjteményét láttatja benne, hanem kiemeli az *„öncélú magyar állam kiépítésének”* ígértét is, s ezzel rámutat, hogy a 95 pont egyben a *„totális fasiszta állam megteremtésének programja”* is⁶⁸. Elsőként jelenik meg továbbá a tömegbázis kiépítésének

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

bemutatása, az egységes világnézet kialakításának igénye, valamint a tömegpárt („fasiszta típusú”) megszervezése. A munkásmozgalom elleni küzdelem ábrázolása szinte teljesen eltűnik. A külpolitika megjelenítése is kiegyensúlyozott: a német-magyar kereskedelmi egyezmény, a tengely létrejöttének említése mellett a revízió is szerepet kap, sőt megjelenik Trianon kérdése is! (Igaz, a munkásmozgalommal foglalkozó fejezetben, kihangsúlyozva, hogy nemcsak Trianont, de a revíziót is elvetik. Egyben kihasználják a lehetőséget, hogy visszautasítsák az ezzel kapcsolatban fél évszázaddal korábban a tanácsköztársasághoz tapadt vádakat.)⁶⁹ Az egyoldalú németorientáció helyett a hatalmi játszmák finomabb árnyalását teszi lehetővé az a fotó, amelyen Mussolini, Gömbös és Dolfuss látható, a képfelirat: „1934-ben még a német hatalmi túlsúlyt mérséklendő, Gömbös elősegítette egy magyar-olasz-osztrák hármasegyezmény létrehozását.”⁷⁰

Ez a Gömbös-kép a rendszerváltásig, sőt azt követően is fennmarad a tankönyvekben. Az 1989 után, illetve napjainkban megjelenő tankönyvek vizsgálata egy külön tanulmányt érdemelne. Annyit mindenesetre megjósolhatunk alaposabb vizsgálat nélkül is, hogy Gömbös bemutatása egyre kisebb terjedelemben, tömörebben és valószínűleg elnagyoltabban is jelenik meg, míg a kapcsolódó sokféle források száma egyre gyarapodik.

A szocialista tankönyvekre visszatekintve megállapíthatjuk, hogy az '50-es évek durva és direkt aktualizálásai után a Kádár-korszakban fokozatosan halványodnak a hatalom közvetlen megnyilvánulásai. A '70-es évektől ezek helyett már csak a korszak szellemisége lesz érezhető, a semlegesség, sőt egyfajta szabadság lassú belopódzása a társadalmi élet színtereire, így az iskolába is. A politika legitimációs törekvései helyett a szakmaiság (mind a pedagógia, mind a történettudomány szempontjából) kap egyre nagyobb teret.

Gömbös Gyula tevékenységének megítélése, főleg az '50-es és '60-as évek tankönyveiben, gyakran csak keserű mosolyt a szemlélő arcára. Főleg olyankor, amikor az Oktatási Minisztérium (de lényegében az állampárt) által egyedül engedélyezett, kötelezően használt taneszközök a diktatúra és az egypártrendszer kiépítését, a terror, a demagógia és a propaganda alkalmazását, a társadalom átnevelésének terveit, mint megannyi szálkát látják meg a gömbösi politika szemében.

JEGYZETEK

1. A tanulmány forrásbázisát alapvetően az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Tankönyvtárának állománya jelenti, az ott fellelhető gimnáziumi történelemtankönyveket választottam vizsgálati mintának. Ezúton is köszönöm a Tankönyvtár kezelőjének, Szabó Károlynak készséges segítségét.
A tanulmány az MTA TKI (MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport) támogatásával készült. A tanulmány bővebb, átdolgozott változatának eredeti megjelenési helye: *A történelem szálai. Tanulmányok Vonyó József 65. születésnapja alkalmából*. Szerk.: FISCHER Ferenc – HEGEDÜS Katalin – RAB Virág. PTE BTK Pécs, 2010.
2. A tankönyvkutatás lehetőségeiről, módszereiről ld. bővebben: F. DÁRDAI Ágnes (2002): A tankönyvkutatás alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
3. Gömbös személyéről, politikai pályafutásáról számos kötet és tanulmány jelent meg az elmúlt években. Ezek közül elsősorban Vonyó József munkáit emelném ki.
Pl.: VONYÓ József: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: ROMSICS Ignác (szerk.): **A magyar jobboldali hagyomány**. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 243-270. (VONYÓ 2009a);
VONYÓ József (2009): Másolta-e Gömbös Mussolinit vagy/és Hitlert? In: PÁL Lajos (szerk.): **Századok Füzetek 5**. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 19-58. (VONYÓ 2009b);
VONYÓ József (szerk.) (2004): *Gömbös Gyula. Válogatott politikai beszédek és írások*. Osiris Kiadó, Budapest (VONYÓ 2004a);
VONYÓ József (szerk.) (1998): **Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos központjának dokumentumai 1932–1939**. Dialóg-Campus Kiadó, Pécs (VONYÓ 1988);
Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok. Pannónia Könyvek, Pécs 2001.; stb. Monográfiát Gömbös pályafutásáról Gergely Jenő jelentetett meg: GERGELY Jenő (2001): *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadó, Budapest.
4. Mégis röviden érdekes lehet összefoglalni a „kezdetekeket” is. Gömbös Gyuláról az első említést – a vizsgált anyagban – a második világháború alatt megjelent tankönyvekben találjuk. Ezek többnyire Gömbösnek a Berlin-Róma tengely összekovácsolásával kapcsolatos érdemeit méltatják. Egyrészt a revízió érdekében történő összefogás kezdeményezéseként értékelik (DONÁSZY Ferenc (szerk.) (1944): *Magyar történelmi olvasókönyv a középiskolák felső osztályai számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 449.), másrészt ezzel támasztják alá azt az állítást, hogy hazánk Németország és Olaszország egyenrangú külpolitikai partnere: „A kölcsönös megértés és barátság létrehozásán sokat fáradt a kisantantnak kiszolgáltatott Magyarország miniszterelnöke, Gömbös Gyula, s közvetítésével létre is jött a Berlin-Róma tengely. E kifejezés szorosán véve a szerződés nélküli német-olasz együttműködést jelentette. A magyar miniszterelnök szereplése azonban a mellett tanúskodott, hogy a tengelyhatalmak hazánkat is magukhoz tartozónak tekintették, és elég erősnek vélték arra, hogy nemzetközi politikájuk részesévé avassák.” (SZEGEDI Tasziló (1942): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig*. Szent István Társulat, Budapest, 76.) (SZEGEDI 1942.) Szépen rajzolja ki ez az interpretáció a korabeli magyar külpolitika szándékait: a német szövetség mellett az egyenrangúság kiemelése a német túlsúly elleni finom tiltakozás.
5. KOSÁRY Domokos – MÉREI Gyula (1945): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig*. VIII. oszt. Szikra, Budapest (KOSÁRY 1945); VARGA Zoltán (1946): *Magyarország története II. A szatmári békétől napjainkig*. Kiadja az Országos Református Tanár Egyesület és az Országos Evangélikus Tanár Egyesület megbízásából Debrecen sz. kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata. (VARGA 1946); IVÁN János: *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig*. Szent István Társulat, Budapest 1947. (IVÁN 1947)
6. KOSÁRY 1945. 167., VARGA 1946. 224., IVÁN 1947. 114-115.
7. VARGA 1946. 224.
8. VARGA 1946. 219-221.
9. KOSÁRY 1945. 167.
10. A kifejezett támogatás már csak azért sem valószínű, mert Gömbös egypártrendszerben gondolkodott. Ráadásul gyakran hangoztatta, hogy „...nincsen szükség semmiféle idegenből – még velünk barátságos országból is – importált mozgalmakra. Egyeseket bizonyos külföldi példák kápráztatnak el. (...) semmiféle kopirozó mozgalmat nem helyeselek (...) az ország mai helyzetében csakis a magyar földben gyökerező magyar politikára van szükség.” (Gömbös

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

- beszéde a NEP pártértekezletén. *Függetlenség*, Budapest, 1933. dec. 13.)
A Szent István Társulat fent említett, katolikus iskolák számára készült tankönyvéről meg kell jegyezni, hogy a háború utáni rövid átmeneti időszakban ez jelent meg legkésőbb, 1947-ben. Nyilván ennek a számlájára írható az, hogy a három vizsgált tankönyv közül a legradikálisabb szemlélet és helyenként már a marxista szóhasználat jellemzi.
11. SZŐKE András (2004): Az apostolok jogán? In: SALLAI Éva (szerk.): *Tudatformálás vagy tudattorzítás?* Kölcsey Intézet, Budapest, 69. (SZŐKE 2004)
 12. KÉRI Katalin – VARGA Attila (2004): A pártideológia tükröződése az 1950-53 között kiadott alsó tagozatos tankönyvekben. *Acta Paedagogica* 1-2. sz. 23-34. <http://kerikata.hu/> (2010. április 6.) (KÉRI 2004)
A tankönyvek egyébként állami megrendelésre készültek, de 1948-ig a szerzőket pályázat útján választották ki. A későbbiekben viszont a minisztérium bízta meg őket. (ALBERT B. Gábor: *Tudatformálás vagy tudattorzítás?* In: SALLAI 2004, 13-14.) (ALBERT 2004)
 13. ALBERT 2004. 13.
 14. KÉRI 2004. 23-34.
 15. *Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1280-10/1950. VKM sz. rendelete az általános gimnázium tantervének életbe léptetése tárgyában.* Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat. Budapest, 1950. 11-12. Idézi: KATONA András: *Történelemtantervek a Kádár-korszakban.* In: SALLAI 2004. 89. (KATONA 2004)
 16. Az 1950-ben kiadott történelemtantervben ilyen célok kerültek megfogalmazásra: „*Haladó nemzeti hagyományaink és a jelenkori történelmünk szerves kapcsolatának megmutatása, a munkásosztály nemzetközi harcának megismerése és jelentőségének tudatosítása az elnyomott osztályok és népek felszabadításáért vívott harcban. (...) A Bolsevik Párt történetének alapos megismertetése, az ifjúság szeretetének elmélyítése a békéért folyó harc vezetője, a Szovjetunió iránt. A dolgozó nép ügye iránti hűségre, a nép ellenségei iránti gyűlöletre nevelés, a szocialista hazafiság érzésének ápolása.*” stb. (KATONA 2004. 88.)
 17. ROMSICS Ignác: A modern magyar történetírás. http://www.csepli.com/kotet/csepli60_romsics_ignac.pdf (2010. február 12.) (ROMSICS); ALBERT 2004. 17.; GUNSZT Péter: *A magyar történetírás története.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000. 250-251.
 18. SZŐKE 2004. 70-71.
 19. MÓD Aladár (1954): *400 év küzdelmei az önálló Magyarorszáért.* Szikra Könyvkiadó, Budapest. (MÓD 1954) A kötet 1943 és 1954. között hét kiadást ért meg, mialatt terjedelme folyamatosan bővült, 1954-re már 743 oldalasra dagadt. E tanulmány megírásához a „legteljesebb” verziót, az utolsó kiadást használtam fel.
 20. MÓD 1954. 624-625.
 21. MÓD 1954. 626.
 22. MÓD 1954. 627.
 23. A kötet eredeti formájában kifejezetten gazdaságtörténeti munkának készült. A VI. kiadáshoz készült előszóban ezt a szerző azzal indokolja, hogy 1943-ban elsősorban a német gazdasági függés veszélyeire akarta felhívni vele a figyelmet. A későbbi kiadások során folyamatosan kerekítette ki a művet politikatörténeti és társadalomtörténeti (elsősorban a munkásosztályt és az osztályharcot bemutató) vonatkozásokkal, illetve a munkásmozgalom történetével. (MÓD 1954, 5-6.)
 24. „*Meg akarta semmisíteni legnagyobb ellenfelének, a fasisztaellenes népi front hivatott vezetőjének, a kommunista pártnak legkiemelkedőbb képviselőjét, Rákosi elvtársat.*” (MÓD 1954, 636.)
 25. MÓD 1954. 638.
 26. A vizsgált tankönyvek az 50-es évekből: LUKÁCS Lajos (1950): *Magyarország története. 1849–1950. III. rész.* Ideiglenes Tankönyv. Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest (LUKÁCS 1950); LUKÁCS Lajos (1952): *A magyar nép története. III. 1849–1950.* Tankönyvkiadó, Budapest, Második kiadás. (LUKÁCS 1952); NAGY Imréné – KEMPELEN Imre – BELLÉR Béla – INCZE Miklós (1956): *A magyar nép története. III. 1849–1948.* (Ideiglenes tankönyv jegyzet gyanánt). Tankönyvkiadó, Budapest, Második kiadás. (INCZE 1956)
 27. Talán ennek alátámasztására, talán egyszerű sajtóhiba folytán, az 1950-ben kiadott tankönyv 1933-ra teszi Gömbös miniszterelnökségének kezdetét (Gömbös 1932. október 1-jén alakított kormányt). (LUKÁCS 1950. 152.)
 28. INCZE 1956. 175.
 29. Ezt a magyarázatot Lukács Lajos Sztálintól idézi: „» (...) *A faszizmus győzelmét*

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

- Németországban úgy is kell tekinteni, mint a burzsoázia gyöngeségének jelét, mint annak jelét, hogy a burzsoázia már nem képes tovább a parlamentarizmus és a burzsoá demokrácia régi módszereivel uralkodni, minek folytán kénytelen a belpolitikában a kormányzás terrorisztikus eszközéhez nyúlni (...)» – mondotta Sztálin. (Sztálin: A leninizmus kérdései. Budapest 1948. 452-453.)” (LUKÁCS 1952. 226.) Lukács 1956-os tankönyvében ezt úgy interpretálja, hogy Sztálin már 1930-ban, előre megjósolta, hogy a nyugati gazdasági válság miatt ilyen diktatórikus fordulat következik majd be. (INCZE 1956, 223.)
30. GYARMATI György: Demokráciából a diktatúrába. 1945-1956. In: *Magyarország története 20.* Főszerkesztő: ROMSICS Ignác (2010). Kossuth Kiadó, Budapest, 48-57. A rendszer tartós legitimitációja érdekében fontos volt mindezeknek a társadalom, ill. a felnövekvő generáció tudatába való beépítése is. Ezt az ideológiai nevelőmunkát Révai József irányította. A közoktatásban, illetve a történelemtankönyvekben az ő útmutatásai alapján lefektetett irányelvek jóval túléltek alkotójukat. A tankönyvekben az 50-es évek egyes kötelező toposzai még a Kádár-korszak puha diktatúrájában is továbbéltek (amikor pedig a történettudományból már gyakorlatilag kikoptak) és „a Kádár-korszak évtizedei alatt hatalmas példányszámban megjelent tankönyvsorozatok kései utóhatásaként számos történelmi kérdéstről a mai napig Révai és követői által konstruált, leegyszerűsítő történelmi és politikai képletekben gondolkodik a magyar lakosság túlnyomó része.” (SZÖKE 2004. 75.)
 31. „A magyar uralkodó körök is – mint a többi burzsoá kormány – a Szovjetunió elleni háborútól várták a kivezető utat a válságból. A Károlyi-kormány idején közeledést kerestek a francia imperializmushoz, a szovjetellenes intervenció akkori fő szervezőjéhez. Hitler uralomra jutása után pedig az angol-amerikai monopoltőkések által hatalomra segített agresszív német imperializmus felé orientálódtak.
A válság éveiben jelentős összegeket fordítottak a fegyveres erőkre. Megerősítették az ellenforradalmi karhatalmi alakulatokat és titkos szervezeteket. Háborús célt szolgált a mindinkább kiépített leventeszervezet is.” (INCZE 1956. 176.)
 32. Pl. „A Horthy-fasizmus német- és olaszbarátsága először azon az érdekezésszerűségen alapult, amellyel küzdöttek a forradalmi munkásmozgalom ellen, és azonos terveket szöttek egy Szovjetunió ellenes háborúval kapcsolatban. Emellett a magyar uralkodó osztályokat a német és az olasz fasizmus mellé állította annak a reménye, hogy segítségükkel megvalósíthatják revizionista terveiket, hogy a környező államokban élő magyarság visszaszerzésének ürügyével más népeket is hatalmuk alá kényszeríthetnek.” (LUKÁCS 1952. 227.) A revízió kérdését az 1950-es tankönyv egyáltalán nem említi, az 1952-es a jelen idézet erejéig, az 1956-os ennél is rövidebben utal rá. (LUKÁCS 1956. 181.)
 33. „A párt irányította az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéket, amely sztrájkokat készített elő és vezetett. E sztrájkok 1932 végén, különösen pedig 1933 tavaszán kiszélesedtek. Egész szakmákat harcban élő sztrájkok kezdődtek, és vidéki városokra is kezdtek áttérni a sztrájkok. A salgótarjáni bányászok készülő sztrájkját csak úgy tudták elfojtani, hogy elfogták a sztrájkot előkészítő több mint 50 kommunisztát. 1933. augusztusban a Ganz-gyári munkásság sztrájkolt: háromezer vasmunkás 4 héten keresztül küzdött a tőkés újabb támadásának kivédéséért. Majd nyolcezer budapesti építőmunkás egy hetes sztrájkja következett.” (LUKÁCS 1956. 180-181.)
 34. INCZE 1956. 224.
 35. LUKÁCS 1950. 153.; LUKÁCS 1952. 228.; INCZE 1956. 184.
 36. Pl.: LUKÁCS 1950. 153–154.
 37. ORMOS Mária (1998): *Magyarország a két világháború korában.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 165–166.
 38. „A magyar munkásosztály, a világ dolgozói, élén a Szovjetunióval, mindent elkövettek Rákosi Mátyás megmentése érdekében. Nemzetközi Rákosi-bizottság alakult Rákosi Mátyás védelmére. A Szovjetunió dolgozói különösen nagy harcot folytattak Rákosi Mátyás védelme érdekében. Minden városban és faluban, minden gyárban és kolhozban Rákosi-bizottságok alakultak, számtalan helyi szovjet és más szervezet választotta meg dísztagjává, és jelentős pénzüsségeket gyűjtöttek össze a védelem ellátására.” (LUKÁCS 1950. 155.)
 39. LUKÁCS 1952. 234-235.; További példa erre: „A válság idején pedig segédkeztek az uralkodó osztályoknak abban, hogy a válság terheit minél nagyobb mértékben háríthassák a dolgozókra.” Sőt „hozzájártak a sovjinista-revizionista propaganda szításához is. Rendőrkézzre juttatták a forradalmi munkásokat, kommunisztákat.” (INCZE 1956. 176. o.)
 40. SZÖKE 2004. 71.
 41. LUKÁCS 1950. 152-153., LUKÁCS 1952. 227.; INCZE 1956. 182-183.

Dévényi Anna: A magyar történelemtankönyvek ideológiai-szemléleti és didaktikai változásai 1945 és 1989 között - egy ellenforradalmi miniszterelnök példáján

42. LUKÁCS 1950. 152. A telepítési törvénynek valóban célja volt, hogy csakis életképes birtokokat hozzon létre, ezért szigorú feltételeket szabott (pl. a gazdának rendelkeznie kell a termeléshez szükséges eszközökkel), melynek valóban csak az eleve módosabb gazdák tudtak megfelelni. Ráadásul a törvény végrehajtása is rendkívül vontatottan haladt, így hatása elenyésző maradt.
43. LUKÁCS 1950. 152-153.
44. KOLLEGA–TARSOLY István (szerk.): *Magyarország története a XX. században*. <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/323.html> (2010. április 6.)
45. INCZE 1956. 181.
46. INCZE 1956. 181.
47. LUKÁCS 1950. 153.
48. INCZE 1956. 175.
49. VONYÓ 2009.
50. ROMSICS 9.
51. ROMSICS 10.
52. Az '50-es évek végére erős kritika fogalmazódott meg nemcsak a tantervvel (annak ideológiai és szakmai tartalmával), de a történelemtanítás módszereivel és eszközeivel kapcsolatban is. A kritikák és az enyhülési folyamat hatására 1958-ban új általános iskolai tanterv jelent meg (*Tanterv az általános iskola V-VIII. osztálya számára*. Történelem. Tankönyvkiadó, Budapest 1958. Idézi: KATONA 2004. 92.), majd 1962-ben további változásokat hozott a reformtantervként is emlegetett curriculum. Ebben a „szocialista hazaszeretetre és nemzetköziségre nevelés”, „a munkásosztály nemzetközi harcának és ideológiai fejlődésének” ismerete, az „idealista gondolkodás maradványai elleni harc”, az „ateista nevelés, a tudatos valláskritika” „az osztályharcok kiemelkedő eseményeinek” ismerete (stb.) mellett már megjelenik az „érdeklődés, a képzelőerő, a gondolkodóképesség fejlesztése”, „a történelmi térben és időben való tájékozódás” és egyéb készségek fejlesztésének igénye is. (KATONA 2004. 98–99.) (Az 1950-es tanterv még kifejezetten károsnak ítélte meg, ha az ideológiailag még képzetlen diákoknak megengedjük önálló következtetések levonását.)
53. SZŐKE 2004. 75.
54. INCZE Miklós (1958): *A magyar nép története. IV. rész. 1919-1948*. Ideiglenes tankönyv jegyzet gyanánt. Tankönyvkiadó, Budapest (INCZE 1958)
55. INCZE 1958. 22.
56. INCZE 1958. 23.
57. INCZE 1958. 25.
58. RÁNKI György – SZAMUELY Tibor (1963): *Történelem. Az általános gimnáziumok IV. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 4. kiadás (készült az 1962. évi 3. kiadás alapján) 211. (RÁNKI 1963)
59. RÁNKI 1963. 211.
60. RÁNKI 1963. 211.
61. BALOGH Endre (1973): *Történelem IV., a gimnáziumok IV. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest. Hatodik kiadás (készült az 1972. évi ötödik kiadás alapján) (BALOGH 1973)
62. BALOGH 1973. 205.
63. BALOGH 1973. 216.
64. Az imént bemutatott 1973-as tankönyv (már akkor is az ötödik kiadást érte meg) minden változtatás nélkül volt forgalomban még 1978-ban (12. kiadás) is.
65. JÓVÉRNÉ Szirtes Ágota (1983): *Történelem a gimnázium IV. osztálya számára*. A legújabb kor története. Tankönyvkiadó, Budapest. Második kiadás. (JÓVÉRNÉ 1983)
66. JÓVÉRNÉ 1983. 98.
67. JÓVÉRNÉ 1983. 98.
68. JÓVÉRNÉ 1983. 98.
69. JÓVÉRNÉ 1983. 103.
70. JÓVÉRNÉ 1983. 98.

ABSTRACT

Dévényi, Anna

Changes of Ideology-Approach and Didactic in Hungarian History Textbooks Between 1945 and 1989 – An Anti-Revolutionary Prime Minister’s Example

The study follows the “career” after 1945 of an “anti-revolutionary” prime minister, Gyula Gömbös, in Hungarian textbook literature, thus attempting a schematic presentation tracing changes to content, ideology and didactics. It briefly sketches the transformation of Hungarian history writing after 1945 (concentrating primarily on an assessment of the Horthy period) and strives to show its direct and indirect effects on textbooks. In addition, the study reveals the role of politics in shaping textbooks, showing in several points how the dictatorship used history and history education to legitimise its own power and acts.